

1906-cı ildən başlayaraq, Tiflisdə, sonralar Təbriz və Bakıda 25 il müddətində Cəlil Məmmədquluzadənin rəhbərliyi ilə nəşr olunan Azərbaycanın məqalə, felyeton, satirik hekayə lətifə karikaturalardan ibarət olan ilk satirik jurnalı olan “Molla Nəsrəddin”, Qərbin humanizm və maarifçilik hərəkatının və kapitalizm dəyərlərinin təsiri ilə XX əsrin əvvəllərində Rusiya və Azərbaycanda olan mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə meydana çıxmışdır. Bu jurnalın yaranmasında, həmçinin, rus və erməni dillərində çıxan inqilabi bolşevik mətbuatın (“Hökumət”, “Bakinski raboçi”, “Təkamül”, “Yoldaş”) təsiri olmuşdur. “Molla Nəsrəddin” jurnalı müsəlman aləmində və Rusiyada geniş yayılmışdır.

“Molla Nəsrəddin” məktəbində təmsil olunan ziyalılar xalqı maarifçilik yolu ilə çarizmə qarşı mübarizəyə qaldırır. Şərqdə müsəlman xalqını qəflətdə saxlayan cəhəliyyət və mövhumata qarşı çıxaraq, xalqı itaətdə saxlayan mövcud rejimin (bəylərin və ruhanilərin hakimiyyətinin) iç üzünü açıb göstərir, cəmiyyətdə məişət zəminində olan geriliyi (savadsızlıq, uşaq təbəqəsində olan qüsurlar, ətəli və tənbellik, oğurluq) və ruhanilərin təmsilində təbliğ edilən dini tənqid edir, dünyada gedən sosial-siyasi proseslərə ayıq gözlə baxmağa dəvət edir, eyni zamanda, Azərbaycan ərazisində mövcud cəhəliyyət rejimini dəstəkləyən çar Rusiyasının Qafqazda azadlıq uğrunda mübarizə aparan etnik-müsəlman xalqlarına qarşı soyqırımı ilə əlaqədar milli siyasətini, həmçinin, Osmanlı hökumətinin, İranın despotik hakimiyyətinin üsul-idarəsini, beynəlxalq imperializmin müstəmləkəçilik siyasətini, xüsusilə, ingilislərin Şərqi və Hindistanı soyub-talamaq niyyətlərini tənqid edir və eyni zamanda, xalqı maariflənməyə, modernləşməyə dəvət edərək, inkişaf etmiş Avropa xalqının elmi-texniki inkişafını nümunə göstərirdilər. Xalqı əsarətdə saxlamaq üçün mövhumatı, cahilliyi yayan və ağa-köle idarəçilik üsulları üzərində qurulan müstəmləkəçi rejim, maarifçili-

nərək, öz mənafeyini hər şeydən üstün tutan ruhanilərə və onların yaydıqları mövhumata qarşı çıxırdılar. Kişilərlə bərabər bu istibdadın altında əzələn qadınlar, kişilərə nisbətən daha çox öz insanlıq hüquqlarından məhrum olurdular. Çünki daima cəmiyyətin ağır problemləri qadınların həyatına daha çox təsir göstərir.

İslam maarifçiliyi də bu dövrlərdə baş qaldırmışdır. Mirzə Əbu Turab, axund Mir Mahmud Kərim, Mircəfər, axund Molla Ruhulla Məmmədzadə və başqaları kimi, bəzi ruhanilər, din alimləri də qadın hüquqları, onun təhsili uğrunda mübarizə aparmış və cəmiyyətdə qadınların mövcud dözülməz vəziyyətinin islamı zidd olduğunu göstərmişlər.

Lakin Molla Nəsrəddinçilərin çoxu problemin kökünü islamın dəyərləri ilə əlaqələndirirdilər. Onların qadının çarşabından çıxmasını, onun azadlığı kimi qələmə verirdilər. Avropa, rus qadınları ilə müsəlman qadınlarını müqayisə edir və onları nümunə gətirirdilər. Ümumiyyətlə, bir növ onlar cəmiyyətin Qərbin mədəni dəyərlərinə yiyələnməsinə çalışırdılar. Bu baxımdan, onlar milli-mənəvi intibahı islam-millət vəhdətində görən “Füyuzat” jurnalının nümayəndələrindən fərqləndirilirdi.

Görkəmli molla-nəsrəddinçi Cəlil Məmmədquluzadəni də qa-

Mənim yenə hərdən bir xəyalıma gəlirdi ki, bəlkə bu övretlərin içində, heç olmasa, bir-iki həyalı övret tapıla. Amma təzə filosoflarımızın sözlərindən belə məlum olur ki, heç biri də tapılmaz.

Şükür edirəm Allaha ki, təzə yazıçılarımızın bərəkətindən, mənim gözlerim açıldı və o şeyləri ki, mən bilmirdim, - indi bildim. Yoxsa mənim Qərb övretləri barəsində olan zənnim həqiqətdə batil imiş; mən onların xüsusunda, səhv eləyirmişəm.

Onların içində yenə heç olmasa bir nəfər Janna d'Ark adında firəng qızı əlində şəmşir cihada çıxıb. Firəngistan vətəninə düşmənlərin hücumundan mühafizə edibdir.

1855-ci ildə günlərin birində bolqar müəllimlərindən cavan bir qız əlinə qırmızı bayraq alıb şəhərin meydanına çıxdı və vətənpərvəranə nitqlərlə bolqarları elə həyəcan gətirdi ki, iki-üç saat içində başına iyirmi mindən artıq fədalı yığıldı və həmin fədailərlə osmanlı memurlarının üstünə hücum çəkib, cümləsini qovdu və Rumeli şərq vilayətinin osmanlı əlindən çıxıb Bolqariyaya keçməsinə bais oldu.

Heyif ki, bizim mühərrirlərimiz deyirlər, bu da fahişədir.

Mən elə güman eləyirdim ki, bunların içində yenə, heç olmasa, minlərcə tapılar ki, elm, fənn və

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Molla Nəsrəddinçilər və qadın hüquqları

yi, elmi, təhsili, insan hüquqlarını təbliğ edən milli ziyalıların fəaliyyəti ilə tədricən məhvolma təhlükəsi ilə üzləşirdi. Buna görə də, çar hökuməti və onun yerli hakimiyyətini təmsil edən bəylər, ruhanilər bu jurnalın fəaliyyətini dayandırmağa çalışır və ona təzyiqlər edirdilər.

Jurnalın ən ciddi problemlərindən biri də qadın azadlığı problemi idi. Qadının azadlığı, onu ətəli və hüquqsuz şəraitdə saxlayan dəyərlərə qarşı yönəlmişdi. Qadının cəmiyyətdə sosial statusu ənənəvi mədəni dəyərlər üzərində formalaşmışdır. Bu dəyərlər, qadının təhsil almasına, öz şəxsi həyatını sərbəst şəkildə müəyyənləşdirməsinə, sosial həyatda iştirak etməsinə, öz hüquqlarını tələb etməsinə imkan vermir və əksinə olaraq, qızların savadsız olmalarına, zorla qoca kişilərə ərə verilmələrinə, döyülmələrinə, istismar olunmalarına şərait yaradırdı. Lakin bütün bunlar ənənəvi müsəlman cəmiyyətində baş verirdi. Halbuki qadınların cəmiyyətdə rolunu və yerini müəyyənləşdirən bu dəyərlər, islam dininin dəyərlərinə zidd idi. Buna görə də, Molla Nəsrəddinçilər, əslində, islamı qarşı deyil, onun pərdəsi altında gizlə-

din hüquqsuzluğu çox narahat edirdi. O, dəfələrlə bu mövzuya müraciət etmiş, kişilərə üz tutaraq, onları qadınlara münasibətdə ədalətli olmağa çağırmış, cəmiyyətdəki anomaliya və katalizmlərin, məhz hüquqsuzluq ucundan intişar etdiyini bildirmişdir. Onun fikrincə, bizim qadınlar nə qədər çox savadlı və təhsilli olsalar, öz hüquq və vəzifələrini dərinlən bilərlər. Azərbaycan cəmiyyətinin digər sivil cəmiyyətlər sırasına çıxması yolunda maneələr aradan qalxar və bu ölkə yüksək inkişaf tempi götürər. Bununla belə, böyük mütəfəkkir Qərb qadınlarının ünvanına bəzi “savadlı” şəxslər tərəfindən irəli sürülən fikirləri tamamilə təkzib edirdi. Həmin şəxslərin Qərb qadınlarının ünvanına təhqiramiz ifadələr söyləməsinin səbəbini onda görürdü ki, bu şəxslər Azərbaycan qadınlarının müasirləşməsinə istəmərdilər. Dramaturq yazırdı: “Axır vaxtlarda Qərb övretləri barəsində müsəlman qəzetlərinin bir parasında bir neçə məqalələr gözüme sataşır. Bu məqalələrin məzmunundan belə anlaşılır ki, Qərb övretlərinin hamısı həya və ismətsiz övretlərdir; demək ki, cümləsi fahişə kimi bir şeydirlər.

maarif aləmində ictimad edib, hər biri öz milləti və vətəninə ictimadına bais olublar. Bunların adlarını eğer başlayaq yazmağa - gerek, o vədə bir yekə kitab çap eləyək. Bu da bizlərə nə lazımdır?

Mənim yadımdadır ki, “hüquqi-nisvan” (qadın hüququ - red. qeydi) məsələsi Avropada çox danışılıb. Hələ nəinki qəzetlərdə danışılıb, hətta bu məsələni müzakirə edən Avropa alimləri böyük kitablar bağlayıblar. Məşhur Kant və Con Mil adında Avropa filosoflarının övret məsələsinə dair yazıları yekə bir kitab şəklində Avropa dillərinin hamısına tərcümə olunub.

İndi mən Avropa filosofları ilə bizim müsəlman filosoflarına yazdıqlarını tutuşdururam və mənim nəzərimə bir neçə şey gəlir:

Əvvəllən, övret məsələsi barəsində Avropada söz danışan alimlər bütün Avropa və Amerika-da məşhur filosoflardır ki, kitabları bir neçə dillə tərcümə olunub, amma bizim içimizdə axır vaxtlarda övret məsələsinə kəşf eləyənlər, məhz baqqallarla növhə-xanlarımızdır ki, indiyə kimi onların adları yazıçılıqda heç öz məhəllə əhlinə də məlum deyil.

İkinci, Avropa filosofları övret məsələsindən danışanda, çox

millətlərin övretlərindən söhbət açıblar, amma heç bir millətin övretlərinin barəsində ədəbsizliklə və xarlıqla danışmayıblar; amma bizim filosofların yazıları başdan-axıra kimi Qərb övretlərinə fəhş demək və hörmətsizliklə danışmaqdir.

Üçüncü, Avropa üləmasının övret məsələsinə dair yazılarını oxuyanda, görürsən ki, bu zalımlar dünyanın hər bir guşəsindən xəbər verirlər; amma bizim filosofların yazdıqlarını oxuyanda, adam elə bilir ki, deyəsən, bunlar Bakı və Tiflis şəhərlərinin gecələr qaranlıq küçələrində gəzən bir para kefli arvadlardan savayı, dünyada heç bir özge övret görməyiblər!”

Bəli, uzun illərdir ki, Azərbaycan ədibləri cəmiyyətdəki qadına qarşı yaranmış bəzi qüsurlu münasibətlərin aradan qaldırılması üçün vaxtında həyəcan təbili çalmışlar. Lakin bu gün də bəzi namünasib elementlər hələ də qalmaqdadır. Bununla belə, hazırda “mühitimizin gülməyi” üçün “qadınların gülməyi”nin zəruriliyi daha dərinlən dərk olunur və bu sahədə ölkə səviyyəsində genişmiqyaslı iş aparılır və islahatlar həyata keçirilir.

Bu məktəbin nümayəndələri-

nin hamısı bir fikri təmsil etmirdi. Məsələn, Ömər Faiq islamın mü-tərəqqi din olduğunu, cəhəliyyətin isə islamı zidd olduğunu bildirirdi: “İslam hamıdan artıq hurriyyət və musavat, ədl və mərhəmət tə-rəfdarıdır... bəlkə hurriyyət və musavatın anası - mənbəyidir”. Ömər Faiq millətin şüurunda qorxu mənbəyi olan mifə əjdaha və div obrazları kimi cahillik elementlərinin tərəqqiyə mane olduğunu, eyni zamanda, dünyəvi elmlərin yayılmasına qarşı çıxan, dünyəvi elmlərin ruhani dini elmə zidd olduğunu irəli sürən mövhumatçı ruhanilərin inkişafa zidd olduğunu göstərirdi. O yazırdı: “Dəyişməli, bizdə mütləq dünyəvi əməllərimizi, göz görə-görə təhlükələrə, fəlakətə sürükləyən köhnə adətlərimizi, cahilanə firiklərimizi, əməllərimizi dəyişməliyik.” Ömər Faiq bu dəyişiklikləri zamanın tələbinə bağlı olan zərurət hesab edirdi. O, ilk öncə, xalqı bu vəziyyətdən xilas etməyin yolunu maariflənməkdə, yeni məktəblərin, mətbuatın genişlənməsində görürdü. Bu yol ilə imperi-alizm qüvvələrinin istismarından xilas olmağın mümkünlüyünü irəli sürürdü.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru